

СУВЕРЕНИТЕТЪТ ДНЕС – ВЪПРОС НА РАВНОВЕСИЕ И ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ

Проф. д-р Милан Миланов

*И най-силният човек никога не е достатъчно силен,
за да бъде господар през цялото време,
ако не превърне силата в право,
а подчинението - в дълг.
Жан-Жак Русо*

Проблемите за суверенитета и въоръжената хуманитарна интервенция в условията на установилия се нов, в смисъл на по-различен от предишния, световен ред, придобиват все по-важно значение в науката за международните отношения, тъй като в тях е концентрирана представата за взаимодействащите помежду си международни субекти и техните основни елементи. Независимо от запазващите се отличителни характеристики като липса на център на власт, териториална разчлененост, все още срещаното „право на по-силния“, наличието на конфликти, войни и други подобни атрибути на диалога между държавите, системата на съвременните международни отношения вече не може да бъде представяна като „естествено състояние на нещата“, при което по-силният прави това, което иска, а по-слабият – това, което може. Още в епохата на Просвещението енциклопедисти и философи са хранили надеждата, че прогресът на цивилизацията в рамките на всяка страна ще обхване и отношенията между държавите, че целият свят ще може да се възприема като “всеобщо общество”, в което отделните народи ще се възприемат като негови “граждани”. В този ред на мисли днес определено съществува един минимум на единство и организация - повечето от държавите и народите, свързани с невидимите нишки на световната икономика, споделят съпоставими идеали и ценности, представени са в общи политически структури и са изправени пред взаимни и еднакви проблеми и предизвикателства.

Достигането до дълбините на научното познание винаги представлява сериозно предизвикателство, което се проявява особено отчетливо, когато целта е да се очертае всеобхватността на това познание и да се съчетае с неговата принципна аргументация. В този смисъл предимствата на всяка научна работа следва да се оценяват от зрителния ъгъл на конкретния времеви етап и на съществуващите обективни обществени отношения. При това обществените категории не се абсолютизират като непреходни и неподвластни на времето. Става дума преди всичко за принципите, дефиниращи общественото развитие. Тези принципи, както и традициите, поведението и разбиранията, присъщи на заобикалящата ни действителност, са валидни за определен конкретен етап в развитието на обществото, тъй като са постоянно развиващи се компоненти на съвременната цивилизация. Именно така очертаният порядък обуславя и триединството на суверенитет, въоръжена хуманитарна интервенция, нов световен ред. Характеризиращо в значителна степен съвременните международни отношения, анализът му представлява задача, усложнена от уникалното съчетаване на неговите съставни части, които са колкото взаимно обуславящи се, толкова и противопоставящи се една на друга. Става дума за: суверенитета – свещен принцип на международното право; новия световен ред – относително неотдавна утвърдило се понятие, дефиниращо протичащото понастоящем развитие на международното общуване; хуманитарната интервенция, изявяваща се обикновено като въоръжена интервенция и налагаща се като актуална алтернатива и практика с претенция за бъдещ принцип на международните отношения.

Суверенитетът е първата, основна и най-стара част от това условно, но присъщо на днешната епоха, триединство, проявяващ се във видовете и формите на национален, държавен и народен суверенитет. Неговото осъвременяване представлява всъщност частична промяна, тъй като обективните условия на настоящия етап не са в състояние да мотивират цялостно изменение или отхвърляне на този принцип. Нещо повече, той е най-съществената част на всяка обосновавана със съдържанието му концепция и за това се счита за непреходен, но не неизменяем. Възможната му промяна произтича и от все по-осезаемо трансформиращите се аспекти на националните интереси, както и на институциите и органите, които въз основа на своята компетентност са призвани да го реализират. Необходимостта от неговата промяна или по-точно адаптация е сполучливо изразена в констатацията на Франсис Фукуяма, който твърди: „Суверенитетът и националната държава, крайъгълни камъни на Вестфалската система, са вече ерозирани и принципно атакувани, защото въпросът какво се случва вътре в държавите - с други думи, какво е вътрешното управление - често пъти е от особено значение за другите членове на международната система...”¹

Промените, настъпващи в състоянието на суверенитета, се проявяват най-отчетливо в страните, осъществили пълноценното си интегриране в Европейския съюз. Този факт намира израз във възникването на нови форми, които обуславят и установяват мястото и средата, отредени на суверенитета, а актуалните тенденции и новите схващания, дефиниращи съвременните международни отношения, потвърждават неговата принципна неотменимост. Настоящата епоха е показателна по отношение на функционирането на суверенитета, който всъщност е неотменим като принцип, но не и неизменим като съдържание. Действителността в Европа предполага и в известен смисъл позволява установяването на нов вид суверенитет, свързан с противоречивото разбиране за бъдещето на Европейския съюз в неговата предполагаема федерално мотивирана рамка. Може би на Европа предстои да премине през подобни исторически превратности и политико-интелектуални дебати, през каквито преминават САЩ в периода на Гражданската война (1860-1865), без, разбира се, въоръжени стълкновения и антагонистично противопоставяне. Все пак съществуващата връзка между Вестфалския принцип на суверенитета от 1648 г. и съвременните схващания за него разкрива една прилика, несъмнено условна, но свидетелстваща за значителна степен на идентичност на сегашния период с периода на установяването на този принцип. Всъщност тази прилика може да се открие главно във факта, че, както някога след Тридесетгодишната война, така и сега, в една коренно различна епоха, назрява промяна, подготвяща бъдещо предефиниране на международните отношения.

Несъмнено суверенитетът е уникален феномен, постижение, оформило се като явление с конкретно приложение в резултат от развитието на западноевропейската правна и държавническа практика.

Гениалността на това постижение е причина настоящият етап да отстъпва на периода, в който е установен суверенитетът, въпреки че сега съществуват несравнимо повече възможности за активно обществено развитие и за реализация на човешката личност и на нейните качества. Науката и техниката са на изключително равнище, стандартът на живот е многократно по-висок. Следователно, налага се извода, че Вестфалският суверенитет е и си остава преди всичко класическа категория, сърцевината на учение от XVII век, съдържащо духа на един отминал конфликт, отнел живота на една трета от населението на тогавашна Западна Европа. *“...Международната система на XX век възникна в резултат от Вестфалския мирен договор от 1648 г. Стремейки се да избегнат повторението на Тридесетгодишната война, по време на която загина почти 30 на сто от населението на Централна*

Европа в един само на думи религиозен конфликт, управниците основаха новата система върху принципа на суверенитета в рамките на държавните граници и на ненамесата чрез тяхното нарушаване. Заплахите за международния ред бяха формулирани като придвижване на военни части през установените граници... ”²

Така както е установен и съществува в Европа, суверенитетът е на път да претърпи промяна под въздействието на съвременните интеграционни процеси и това би било логично, тъй като се явява необходима предпоставка за съществуването на международната система. Един от най-големите философи на ХХ век Карл Ясперс възприема световния ред като *“прието от всички устройство на света, възникнало в резултат на отказа на всеки (субект – б.а.) от абсолютния суверенитет”*. Суверенитетът по дефиниция е неразривно свързан е възникването и развитието на националната държава. Но модерната национална държава не е нито единствената възможна форма на държава, нито върховото политическо постижение в човешката история. Концептуалната рамка, която включва идеите за народ, нация, общество, държава и управление, съответства на специфичен исторически контекст.³

През последните години сред научните среди се говори за отмирането на принципа на суверенитета във връзка с нарастващата взаимозависимост на страните в икономически, технологичен, културен и екологичен план, с безалтернативността на либерално-пазарното обществено устройство, с неделимостта на международната сигурност; суверенитетът дори е разглеждан като преграда пред глобалните и прогресивните интеграционни процеси. Ограничаването на същността и съдържанието на държавния суверенитет обаче едва ли е равнозначно на прекратяването на съществуването му изобщо, по-скоро става дума за отпадането на някои възможности и прояви на неговото упражняване, а не за пълното му изчезване.

Новият световен ред като понятие и практика е свързан със състоянието и развитието на международните отношения след 1989 г., когато възниква необходимост от тяхното предефиниране поради факта, че в тях е налице една неопределеност, дължаща се на съществени, радикални изменения в съотношението на силите на световната сцена. Международната общност е узряла за възприемане и съобразяване е тази промяна, която е израз на появата на нови критерии, приоритети и параметри във функционирането на международната система. Именно в контекста на тази промяна САЩ, от позицията си на лидер и в условията на благоприятна за тях международна конюнктура, заявяват за настъпването на новия световен ред. Неотхвърлен, но и необяснен докрай, той е обусловен от противоречивата динамика на международните отношения. Не напълно изяснената му дефиниция е естествено заложена и предопределена както от преходността на международните събития и явления, така и от трансформирането на сега съществуващите модели в качествено нови. Счита се, че след разпадането на двуполусния модел е на път да възникне нова поливариантна структура, която да предостави алтернативни възможности и хоризонти пред международните отношения. Независимо от положените сериозни усилия в тази насока, редица прогнозни разработки и концепции се оказват ненавременни и несъстоятелни. Вече е ясно, че *„краят на историята”* (Ф. Фукуяма) не е настъпил, а *„сблъсъкът на цивилизациите”* (С. Хънтингтън), не можейки убедително и категорично да обясни действителността, е по-скоро една дискусийна теза. Предизвикателството на новия световен ред би имало смисъл само като възприемане и осъзнаване на необходимостта от положителна промяна, тъй като опитът и традицията учат, че заявяваните в исторически план предишни „нови редове” са целели обикновено доминация и териториална експанзия и затова и са се проваляли. Действителността преди и по време на Втората световна война, за да си послужим само с един близък до нас по време пример, е красноречиво свидетелство за това. От друга страна обаче,

внимателният анализ на понятието нов ред убеждава във възможността за принос на съвременната международна система за засилване на сътрудничеството между държавите. Именно понастоящем, в условията на сега съществуващия нов световен ред се реализира историческата повеля на стария континент – неговото обединение.

Международният ред е немислим без създаване на ефективни процедури за междудържавно сътрудничество. На практика международен ред е съществувал на всеки етап от историята на международните отношения, далеч преди американският президент Джордж Буш-старши да провъзгласи установяването на „новия световен ред“, свързан със засилване ролята на международното право и международните институции и ангажирането на международната общност за активни действия в подкрепа на общочовешките ценности, ако е необходимо и посредством въоръжена намеса. Още повече, че само няколко години след неговото заявяване понятието се превръща във фраза, предизвикваща противоречиви тълкувания. Този факт обаче не бива да води до разбирането, че световният ред е невъзможен по принцип. Напротив, с разширяването на кръга от участниците в международните отношения, със засилването на взаимната им зависимост, стимулирана от научно-техническия прогрес и изострянето на глобалните проблеми, тенденцията към общ световен ред става все по-отчетлива. Правителствата се сблъскват с предизвикателства, които засягат сигурността на всички държави, а все още не съществуват достатъчно ефективни световни политически и институционални средства за тяхното решаване. Ситуацията обаче се усложнява от запазването на елемента на традиционното силово противопоставяне, от състоянието нерядко близко до парализа, от която са обхванати някои от най-значителните междуправителствени организации. Същевременно действащ механизъм за **ефективно**, а още повече **справедливо** световно управление към днешния момент не съществува. Изграждането на световния ред се намира в нов етап, при който въпросът е не толкова дали да съществува „нов световен ред“, а какъв да бъде той?

В периода след 1990 г. се утвърждава още едно знаково понятие, част от вече назованото триединство, а именно **хуманитарната интервенция**. Тя се изявява от една страна като нова идея, мотивираща действия, насочени към реализиране на дадена политика, а от друга – като рутинна външнополитическа практика. Хуманитарната интервенция, проявяваща се най-често като въоръжена интервенция, е възприемана и утвърждавана от част от политическата класа като инструмент, чрез който международната общност получава възможност адекватно да отговаря на съвременните предизвикателства. Същевременно тя е неприемана и отхвърляна от други политически среди като рискова практика, неспособна да реши трайно и перспективно възникващите остри проблеми в международните отношения.

Това е така, защото във всичките измерения на международния ред през различните исторически етапи от неговото развитие основен фактор си остава силата, и преди всичко **военната сила и въоръжената намеса**. Отношенията между държавите се определят от силата, смекчена само от договори, които те доброволно сключват помежду си, но които могат и да нарушават по свое решение. Поначало войната, при това всяка война, е прекъсване на съществуващия международен ред. Дали въоръжената хуманитарна намеса е просто израз на все същата **realpolitik**, но под различно наименование, или е явление, свързано с промяна на глобалната архитектура, както и със същността на политиката, държавата и суверенитета? Дали международната общност ще изостави принципите на териториалната цялост и ненамесата във вътрешните работи на други суверенни държави като основополагащи в международното право и международната сигурност в името на друг важен принцип – на уважението и защитата на правата на човека? Дали тези основни човешки права и свободи, грубото потъпкване на които се представя като основната причина за

въоръжената хуманитарна интервенция, действително могат да обединят света и да се превърнат във фундамент на нов, по-справедлив международен ред? Единствено бъдещето ще даде отговор на тези въпроси. Безспорен е фактът, че ситуацията на сериозни нарушения на човешките права би следвало да привличат и трайно да ангажират вниманието на международната общност, която от своя страна трябва да разполага с ефективни възможности за предприемане на съответни мерки, включващи и употребата на въоръжена сила при определени условия. В този смисъл легитимирането на въоръжената хуманитарна интервенция все още не е факт в съвременното международно право, но е твърде вероятно да се превърне в такъв факт в бъдеще. При всички случаи обаче е необходимо изработването на ясни и точни критерии, постигнати в резултат от съгласие на по-голямата част от международната общност за това в какви случаи и при какви обстоятелства въоръжената намеса по хуманитарни съображения е оправдана. Всъщност дългогодишната дискусия по отношение на легитимността на хуманитарната интервенция олицетворява вечната дилема между ефективността и справедливостта в международните отношения. В единия случай справедливостта се жертва заради ефективността в действията на международната общност. В другия случай ефективността се жертва заради справедливостта, но дали справедливостта не се определя само според критериите на т. нар. велики сили?

В този ред на мисли логично е да се зададе въпросът доколко всъщност е нов провъзгласеният „нов световен ред“? Първата война в Ирак донякъде създаде модела, който днес е водещ в американското поведение. Войната в Афганистан, която последва атентатите от 11 септември 2001 г., потвърди избрания път. Въпреки подкрепата, която получава след атентатите и която е безспорно доказателство на теорията на Джоузеф Най за меката сила (soft power), т.е. влияние чрез ценности, институции и култура, САЩ се върнаха към традицията на наказателните акции, т.е. към тъй наречената твърда сила (hard power). Дори и американски учени, като например Робърт Кейгън⁴, твърдят, че най-поразителният момент в обявената от администрацията на Буш-младши стратегия в отговор на събитията от 11 септември 2001 г. е не толкова идеята за „изпреварващи действия“ (или превантивна война – б.а.), колкото фактът, че новата стратегия на Джордж Буш се състои във възкресяването на американската политическа визия, датираща отпреди около половин век. Декларацията за намерението на САЩ да останат основна политическа сила, като обезкуражат всеки опит за оспорване на американското превъзходство, е публичен израз на основната теза на американското стратегическо планиране от края на Студената война.

Тенденцията във външната политика на САЩ да поддържат напрежение в отношенията си с относително незначителни в сравнение с тях държави като Северна Корея и Куба, е наглед лишена от логика. Една действително имперска политика би довела до **Pax Americana** чрез установяването на отношения на търпелива доброжелателност със страни, чийто статут очевидно е временен. Само бъдещето ще покаже дали краткосрочната логика на САЩ няма да се превърне в причина за радикално отслабване на позициите им в света в средносрочен план. В новата американска доктрина е заложен и друг ключов елемент – изоставянето и оттеглянето от универсалистката идея, факт, който пречи на САЩ да имат егалитарно, справедливо и отговорно виждане за света.⁵ А тъкмо универсализмът, по мнението на водещи представители на световната политическа класа, е първостепенен ресурс за всяка държава, независимо дали тя се стреми да господства и ръководи една нация или по-обширно, многоетническо имперско пространство. Новият световен ред не трябва да произлиза от вътрешната политическа представа и интереси на една държава, дори тя

да е безспорен лидер и хегемон, а от общите интереси на всички нации и народи, от общата необходимост от сътрудничество.

Дали действително, започвайки от 90-те години на ХХ век, ситуацията се променя? Към „нов световен порядък“ или към „нов световен безпорядък“⁶ върви планетата? Безспорно има аргументи в полза и на едното, и на другото твърдение. Въпреки всичко казано дотук, обаче, не трябва да се забравя написаното от Рейнолд Нийбур в периода между двата световни конфликта: „*Прекомерната мощ на Америка, при всичките ѝ опасности ... носи някои действителни предимства за световната общност*“. Не може да не бъде високо оценен опитът на американския президент Уудроу Уилсън за внасяне на морални критерии в системата на международните отношения посредством принципа на самоопределението и идеята за създаване на Обществото на народите, оповестени в известния документ „Четиринадесет точки“ за постигане на справедлив мир. Независимо от прагматизма и предпазливостта на Франклин Делано Рузвелт при планирането на новото следвоенно устройство, не би могъл да се подценява фактът, че Съединените щати започват активно да изграждат нов международен ред, използвайки предимно институциите. Те имат своя принос за основаването на ООН като универсална организация за колективна сигурност. Усилената дейност на САЩ способства за създаването на една институционална инфраструктура, която в много части на света все още служи за основа на многостранното сътрудничество.

Дали в действителност светът е изправен пред алтернативата: „*мирът на империята*“ или „*мирът на закона*“? Или, както предлага Цветан Тодоров, към двете трябва да се добави и трета – *мирът на плурализма* – който допринася за запазването на мира чрез равновесието между няколко сили.

Световният ред може да съществува само при условието на доброволно възприемане от страна на субектите на принципите и нормите, които го изграждат. А това е възможно само при определено съвпадение на тези норми и принципи с онези общи ценности, които са основание субектите да действат в определени граници, т.е. най-необходимото в днешния свят е онова, което бащите-основатели на американската демокрация наричат „*уважение към мнението на човечеството*“.⁷ Няма съмнение, обаче, че хуманитарната интервенция представлява определен интерес от гледна точка на същността и предназначението си. Тя е едно събирателно понятие, в което, *a priori*, по принцип и дефиниция, се съчетават силата и солидарността в защита на хуманизма. Въпреки това в процеса на своята реализация тя се противопоставя и фактически уронва суверенитета в неговото сегашно състояние, като аргументира поведението си с интересите на международната общност и със защитата на правата на човека. Хуманното отношение към човешкия индивид може да бъде разгледано като една триизмерна съвкупност от интереси. Първо, това са различните форми на общуване между гражданите, които са равнопоставени. Второ, формите на взаимодействие между държавата и гражданите, които се подчиняват на принципа на йерархическата субординация. Трето, формата на загриженост на международната общност към съдбата на отделния индивид, намираща израз в международноправната закрила на правата на човека и на основните свободи. Дискусията относно въоръжената хуманитарна интервенция логично се развива в две насоки и има две измерения: на подкрепа и утвърждаване, когато се осъществява в интерес на цялата международна общност; и на критика и отхвърляне, когато обслужва егоистични интереси на отделен международен субект.

Разгледаните елементи на посоченото триединство, предмет на настоящия труд, са важни и заемат централно място в съвременните международни отношения. Те предполагат и нова стратегическа визия за бъдещето на международната система, в

това число и за Република България. След постигането на безспорния външнополитически приоритет – членството на страната в Европейския съюз, тя се нуждае от нова или коренно видоизменена и модернизирана стратегия за управление на своето участие в международните отношения. От изпълнението на тази стратегия ще зависи какви ще бъдат мястото и авторитета на България сред международната общност – на уважаван, високо ценен и активно участващ партньор, вградил безценния си цивилизационен принос в хилядолетната идея за обединение на Европа, която е на път да се осъществи, или на формално присъстващ член без особен принос за нейното развитие.

---

¹ Фукуяма, Франсис. “Строежът на държавата, управление и световен ред през XXI век”. Изд. Обсидиан, София, 2004, с. 127. (б.а.)

² Kissinger, Henry. “The World Ahead”, Newsweek, November 8, 2004, p. 40. (б.а.)

³ Цитирано по Цыганков, П.А. “Теория международных отношений”, Гардарики, Москва, 2003, с.473. (б.а.)

⁴ Кейгън, Робърт. “За рая и силата. Америка и Европа в новия световен ред ”, Изд. Обсидиан, София, 2003, с. 108. (б.а.)

⁵ Тод, Емануел. “Разпадането на американската система и войната срещу Ирак. Залезът на империята”, ИК Албор, София, 2003, с. 158. (б.а.)

⁶ Терминът е заимстван от френския учен от български произход Тодоров, Цветан, “Новият световен безпорядък. Размисли на един европеец”, Изд. Изток-Запад, София, 2003 (б.а.)

⁷ Кейгън, Робърт. Op. cit., с. 118. (б.а.)